NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-10]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

UO‘K: 378.147:811.111

SPONTAN VA INTERAKTIV INGLIZCHA NUTQNING LINGVISTIK, PSIXOLINGVISTIK VA KOMMUNIKATIV XUSUSIYATLARI

Sharipova Saboxon Abdillajonovna
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi
ORCID: 0009-0003-6625-7335Elektron pochta:
E-mail: sabohatsharipova2375@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada spontan va interaktiv inglizcha nutqning lingvistik, psixolingvistik va kommunikativ xususiyatlari tahlil qilinadi. Nutqni shakllantirish jarayonlari, ravonlik, diskursiv izchillik, navbat almashinuvi va kommunikativ strategiyalarning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, ushbu xususiyatlarni rivojlantirish va baholashga doir metodik tavsiyalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *spontan nutq, interaktiv nutq, ingliz tili, psixolingvistika, kommunikativ kompetensiya, ravonlik, nutq strategiyalari.*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ, ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И КОММУНИКАТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СПОНТАННОЙ И ИНТЕРАКТИВНОЙ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ РЕЧИ

Аннотация: *В статье анализируются лингвистические, психолингвистические и коммуникативные особенности спонтанной и интерактивной английской речи. Рассматриваются процессы порождения речи, беглость, дискурсивная связность, смена речевых ходов и коммуникативные стратегии. Предлагаются методические рекомендации по развитию и оцениванию данных навыков.*

Ключевые слова: *спонтанная речь, интерактивная речь, английский язык, психолингвистика, коммуникативная компетенция, беглость, речевые стратегии.*

LINGUISTIC, PSYCHOLINGUISTIC AND COMMUNICATIVE FEATURES OF SPONTANEOUS AND INTERACTIVE ENGLISH SPEECH

Abstract: *This article examines the linguistic, psycholinguistic, and communicative features of spontaneous and interactive English speech. It discusses speech production, fluency, discourse coherence, turn-taking, and communicative strategies. Methodological recommendations for developing and assessing these skills are also provided.*

Keywords: *spontaneous speech, interactive speech, English language, psycholinguistics, communicative competence, fluency, speech strategies.*

KIRISH

Zamonaviy xorijiy til ta’limida talabaning grammatik qoidalarni bilishi yoki oldindan tayyorlangan matnni to‘g‘ri takrorlay olishi uning real kommunikativ vaziyatlarda ingliz tilidan samarali foydalanishga tayyorligini to‘liq ifodalamaydi. Kundalik muloqot, akademik muhokama, kasbiy suhbat va muammoli vaziyatlarda fikrni tez shakllantirish, tegishli til birliklarini tanlash, suhbatdoshning nutqiga mos javob berish hamda muloqotni davom ettirish zarurati yuzaga keladi. Shu sababli spontan va interaktiv nutqni rivojlantirish masalasi ingliz tilini kommunikativ yo‘nalishda o‘qitishning muhim nazariy va metodik muammolaridan biri hisoblanadi.

Spontan nutq deganda so‘zlovchi tomonidan har bir jumlasi oldindan to‘liq tayyorlanmagan, real vaziyatda yuzaga keladigan kommunikativ ehtiyojga muvofiq ishlab chiqariladigan nutq tushuniladi. Bunda «spontan» tushunchasi nutq mutlaqo rejasiz yoki tartibsiz bo‘lishini anglatmaydi. So‘zlovchi suhbat davomida mazmunni rejalashtiradi, grammatik shakllarni tanlaydi, fikrning mantiqiy izchilligini saqlashga intiladi va zarur hollarda o‘z nutqini tuzatadi. Farq shundaki, ushbu jarayonlarning katta qismi cheklangan vaqt sharoitida amalga oshadi.

Interaktiv nutq esa suhbatdoshlarning o‘zaro ta’siri asosida shakllanadigan nutq faoliyatidir. Uning samaradorligi faqat bitta so‘zlovchining grammatik jihatdan to‘g‘ri gaplar tuzishiga emas, balki boshqa ishtirokchining fikrini anglash, navbatni o‘rinli egallash, javobni vaziyatga moslashtirish, tushunmovchilikni bartaraf etish va umumiy maqsadga

erishishiga ham bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, spontan nutq ko‘proq nutqni ishlab chiqarish jarayonining vaqt va rejalashtirish xususiyatlarini, interaktiv nutq esa muloqotning o‘zaro ta’sir va muvofiqlashtirish xususiyatlarini yoritadi.

Levelt (1989) nutq ishlab chiqarishni konseptual rejalashtirish, lingvistik shakllantirish va artikulyatsiya kabi o‘zaro bog‘langan jarayonlar orqali izohlaydi. Ushbu yondashuv spontan nutqni faqat tez gapirish bilan tenglashtirmaslik kerakligini ko‘rsatadi: so‘zlovchi mazmunni shakllantirish bilan bir vaqtda uni til vositalari orqali ifodalashi va nutqining ayrim jihatlarini nazorat qilishi lozim [1]. Ikkinchi tilni o‘zlashtirish sharoitida bu jarayonlar yanada murakkablashishi mumkin, chunki til birliklarini izlash, grammatik shaklni tanlash va talaffuzni nazorat qilish ko‘proq kognitiv resurs talab etadi (Kormos, 2006) [2].

Interaktiv nutqni o‘rganishda suhbatning navbatlarga bo‘linishi, savol-javob ketma-ketligi va ishtirokchilarning bir-biriga moslashuvi muhim o‘rin tutadi. Sacks, Schegloff va Jefferson (1974) suhbatda navbat almashishning mahalliy ravishda boshqariladigan va ishtirokchilarning o‘zaro harakatlariga bog‘liq tizimini tavsiflagan [3]. Bu yondashuv til o‘rganuvchining faqat o‘z fikrini bayon qilishini emas, balki suhbatdoshga javob berish, so‘zga kirish va muloqotning izchilligini saqlash ko‘nikmalarini ham rivojlantirish zarurligini asoslaydi.

Umumyevropa tillarni bilish, o‘qitish va baholash tizimining yangilangan qo‘llanmasida og‘zaki nutq faoliyati, interaksiya, pragmatik kompetensiya va onlayn muloqot alohida tavsiflanadi (Council of Europe, 2020) [4]. Bu yondashuv zamonaviy til ta’limida kommunikativ muvaffaqiyatni faqat grammatik to‘g‘rilik bilan cheklab bo‘lmasligini ko‘rsatadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi spontan va interaktiv nutqni bir-biridan ajratib tahlil qilish bilan birga, ularning o‘zaro bog‘liqligini ochib berish zaruratidan kelib chiqadi. Ayniqsa, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari uchun ushbu ikki jihatning ahamiyati katta: ular nafaqat ingliz tilida muloqot qila olishi, balki kelajakda o‘quvchilarda ham mazkur ko‘nikmalarni rivojlantirishga qodir bo‘lishi lozim.

Tadqiqotning maqsadi spontan va interaktiv inglizcha nutqning lingvistik, psixolingvistik va kommunikativ xususiyatlarini nazariy manbalar asosida tahlil qilish hamda ularning o‘zaro munosabatini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Spontan va interaktiv nutq tushunchalarining nazariy mazmunini aniqlashtirish.
2. Spontan nutqning leksik-grammatik, fonetik va diskursiv xususiyatlarini tahlil qilish.
3. Nutq ishlab chiqarish jarayonining psixolingvistik mexanizmlarini yoritish.
4. Interaktiv nutqda navbat almashish, javob qaytarish va tushunmovchilikni bartaraf etish jarayonlarini tavsiflash.
5. Mazkur xususiyatlarni ingliz tili ta’limida rivojlantirishga oid metodik xulosalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti — ingliz tilida og‘zaki nutq faoliyati. Tadqiqot predmeti — spontan va interaktiv nutqning lingvistik, psixolingvistik hamda kommunikativ xususiyatlari.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Spontan nutqning nazariy talqini

Spontan nutqni o‘rganish tilshunoslik, psixolingvistika va ikkinchi tilni o‘zlashtirish tadqiqotlari kesishgan nuqtada amalga oshadi. Tilshunoslik nutqning tovush, so‘z, grammatik shakl va diskurs birliklarini tahlil qilsa, psixolingvistika ushbu birliklarning inson ongida shakllanishi va nutqqa aylanish jarayoniga e’tibor qaratadi. Ikkinchi tilni o‘zlashtirish tadqiqotlari esa so‘zlovchining mavjud til resurslaridan foydalanishi, nutqni rejalashtirishi va kommunikativ vazifalarni bajarishi bilan bog‘liq omillarni o‘rganadi.

Levelt (1989) nutq ishlab chiqarishning izchil modelini taklif etib, kommunikativ niyatning lingvistik ifodaga aylanishini bir necha o‘zaro bog‘liq jarayon orqali tushuntiradi [1]. Modelning konseptualizatsiya bosqichida so‘zlovchi nimani ifodalashni belgilaydi; formulatsiya bosqichida mazmun leksik va grammatik vositalar yordamida shakllantiriladi; artikulyatsiya bosqichida esa rejalashtirilgan nutq tovushli ifodaga aylanadi. Nutqni nazorat qilish mexanizmlari so‘zlovchiga o‘z ifodasidagi ayrim nomuvofiqliklarni aniqlash va tuzatish imkonini beradi.

Ushbu model spontan nutqdagi pauzalar, takrorlar va o‘z-o‘zini tuzatish hodisalarini izohlash uchun nazariy asos yaratadi. Masalan, so‘zlovchi «I went to… I mean, I was going to the library» shaklida fikrini tuzatsa, bu holatni faqat xato sifatida baholash yetarli emas. Tuzatish mazmunni aniqlashtirish yoki avvalgi ifodani qayta ko‘rib chiqish jarayonining tashqi belgisi bo‘lishi mumkin.

Bygate (1987) og‘zaki nutqni o‘qitishda nutq ishlab chiqarish va o‘zaro muloqot ko‘nikmalarini hisobga olish muhimligini ta’kidlaydi [5]. Og‘zaki muloqot yozma nutqdan vaqt, javobning tezligi, suhbatdoshning mavjudligi va vaziyatga moslashish talabi bilan farqlanadi. Shuning uchun yozma matn tuzish yoki tayyorlangan nutqni yoddan aytish og‘zaki kommunikativ qobiliyatning barcha jihatlarini qamrab olmaydi.

Thornbury (2005) og‘zaki nutqni o‘qitish jarayonida mazmunli amaliyot, nutqiy vazifalar va so‘zlovchining mavjud til resurslarini faollashtirishga e’tibor qaratadi [6]. Bu yondashuvdan kelib chiqib, spontan nutqni rivojlantirish uchun o‘rganuvchiga faqat til qoidalarini tushuntirish emas, balki turli sharoitlarda fikrni mustaqil ifodalash imkoniyatini berish zarur.

Interaktiv nutq va kommunikativ kompetensiya

Interaktiv nutqning asosiy belgisi muloqot ishtirokchilarining bir-biriga bog‘liq nutqiy harakatlaridir. Bunda suhbatning mazmuni faqat bir ishtirokchi tomonidan belgilanmaydi. Har bir yangi javob oldingi fikrga munosabat bildiradi, suhbat yo‘nalishini o‘zgartirishi yoki qo‘shimcha ma’lumot talab qilishi mumkin.

Sacks va hammualliflar (1974) suhbatdagi navbat almashish tizimini tahlil qilib, navbatning kimga tegishli bo‘lishi, qachon yangi so‘zlovchi suhbatga qo‘shilishi va nutqiy ketma-ketlik qanday tashkil etilishini ko‘rsatadi [3]. Ushbu nazariya interaktiv nutqning tashkiliy mexanizmlarini tushunish uchun muhimdir. Suhbatda uzoq pauza, noo‘rin uzilish yoki savolga javob bermaslik har doim grammatik bilim yetishmasligidan kelib chiqmaydi; ba’zan u navbatni boshqarish yoki suhbatdoshning niyatini anglash bilan bog‘liq bo‘ladi.

Hymes (1972) kommunikativ kompetensiya tushunchasini til shakllarini bilish doirasidan kengroq talqin qiladi [7]. Kommunikativ jihatdan muvaffaqiyatli bo‘lish uchun so‘zlovchi til birliklarining to‘g‘riligini bilish bilan birga, ularni qaysi vaziyatda, kim bilan va qanday maqsadda ishlatish mumkinligini ham hisobga olishi lozim.

Council of Europe (2020) kommunikativ faoliyatni qabul qilish, ishlab chiqarish, interaksiya va mediatsiya kabi o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarda tavsiflaydi [4]. Interaksiya doirasida ishtirokchilar bir-birining fikrini tushunishi, javob berishi, ma’noni birgalikda shakllantirishi va zarur hollarda tushunmovchilikni bartaraf etishi muhimdir. Ushbu yondashuv og‘zaki nutqni faqat individual monolog sifatida emas, balki ijtimoiy hamkorlik jarayoni sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Goh va Burns (2012) og‘zaki nutqni o‘qitishda nutqiy amaliyot, o‘rganuvchining ehtiyojlari, strategik bilim va refleksiyaning o‘zaro aloqasiga e’tibor qaratadi [8]. Bu fikr interaktiv nutqni rivojlantirishda o‘rganuvchiga nafaqat gapirish imkoniyatini berish, balki muloqotdagi qiyinchiliklarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish strategiyalarini o‘rgatish zarurligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, spontan nutqni ishlab chiqarish mexanizmlari va interaktiv muloqotning tashkiliy tamoyillari turli nazariy yo‘nalishlarda o‘rganilgan. Biroq ushbu ikki jihatni ingliz tili ta’limi uchun yagona tahliliy tizimda ko‘rib chiqish metodik jihatdan muhimdir. Mazkur maqola aynan shu o‘zaro aloqani nazariy jihatdan umumlashtirishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda spontan va interaktiv inglizcha nutqni bevosita o‘lchashga qaratilgan yangi tajriba o‘tkazilmadi. Shuning uchun maqolada statistik natijalar yoki eksperimental samaradorlik ko‘rsatkichlari keltirilmaydi. Tahlilning asosini nutq ishlab chiqarish, ikkinchi til nutqi, suhbat tahlili va kommunikativ kompetensiyaga oid ilmiy manbalar tashkil etadi.

Tadqiqotda to‘rtta asosiy metod qo‘llanildi.

Birinchidan, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish metodi**.** Ushbu metod orqali nutq ishlab chiqarish, spontanlik, interaksiya va kommunikativ kompetensiya bilan bog‘liq nazariy tushunchalar ko‘rib chiqildi. Levelt (1989) va Kormos (2006) asarlari nutqning psixolingvistik mexanizmlarini tahlil qilish uchun, Sacks va hammualliflar (1974) ishi suhbatning navbat almashish mexanizmlarini yoritish uchun, Council of Europe (2020) hujjati esa kommunikativ faoliyatning zamonaviy tasnifini aniqlash uchun nazariy asos sifatida olindi [1–4].

Ikkinchidan, qiyosiy tahlil metodi. Spontan va interaktiv nutqning umumiy va farqli jihatlari solishtirildi. Spontan nutqda vaqt cheklovi, tezkor rejalashtirish va til birliklarini tanlashga e’tibor qaratilgan bo‘lsa, interaktiv nutqda navbat almashish, suhbatdoshga moslashish va ma’noni birgalikda shakllantirish jarayonlari markazga qo‘yildi.

Uchinchidan, konseptual umumlashtirish metodi. Turli nazariyalarda tavsiflangan xususiyatlar uchta tahliliy o‘lchovga birlashtirildi: lingvistik, psixolingvistik va kommunikativ. Ushbu tasnif manbalardan aynan ko‘chirilgan tayyor model emas, balki maqola doirasida qo‘llanayotgan mualliflik tahliliy ramkasidir. U spontan va interaktiv nutqni bir-biriga bog‘langan, ammo turli mezonlar asosida tavsiflash imkonini beradi.

To‘rtinchidan, nazariy modellashtirish metodi. Manbalar tahlili asosida nutqiy faoliyatning quyidagi shartli zanjiri ishlab chiqildi: kommunikativ niyatni shakllantirish → til vositalarini tanlash → nutqni ifodalash → suhbatdoshning javobini anglash → keyingi nutqiy harakatni moslashtirish. Bu zanjir nutq faoliyatining barcha holatlarini qamrab oluvchi qat’iy psixologik model sifatida emas, balki maqolaning tahliliy sxemasi sifatida qaraladi.

Tadqiqotning ishonchliligini ta’minlash uchun nazariy xulosalar tegishli manbalar bilan bog‘landi, turli tushunchalar o‘zaro farqlandi va empirik dalillar mavjud bo‘lmagan joylarda miqdoriy da’volardan foydalanilmadi. Shu bilan birga, ushbu tadqiqotning cheklovi shundaki, unda O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari talabalarining real nutq namunalari tahlil qilinmagan. Shuning uchun metodik tavsiyalar nazariy asoslangan yo‘nalishlar sifatida taqdim etiladi; ularning samaradorligi alohida tajriba-sinov orqali tekshirilishi lozim.

NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

Spontan nutqning lingvistik xususiyatlari

Spontan inglizcha nutqning lingvistik xususiyatlari leksik tanlov, grammatik shakllanish, fonetik ifoda va diskursni tashkil etish darajalarida namoyon boʻladi. Bu jihatlar bir-biridan ajralgan holda emas, balki nutq ishlab chiqarish jarayonida oʻzaro ta’sirlashib faoliyat yuritadi.

Leksik xususiyatlar

Spontan nutqda soʻzlovchi oʻz fikrini ifodalash uchun zarur boʻlgan leksik birliklarni cheklangan vaqt ichida tanlaydi. Agar kerakli soʻz darhol esga tushmasa, u sinonim, umumiy ma’noli birlik, tavsifiy ifoda yoki qayta tuzilgan gapdan foydalanishi mumkin. Masalan:

«I bought a device for… well, for measuring temperature.»

Bu misolda soʻzlovchi aniq atamani topa olmagan taqdirda ham, mazmunni tavsiflash orqali kommunikativ maqsadga erishishga harakat qiladi. Bunday holat leksik qiyinchilikni bartaraf etish strategiyasining namunasidir.

Leksik kompetensiyani faqat alohida soʻzlarni bilish bilan cheklash mumkin emas. Soʻz birikmalari, tayyor nutqiy qoliplar va keng qoʻllanadigan birikmalarni tez esga tushirish ham ravonlik uchun ahamiyatlidir. Masalan, «In my opinion», «What I mean is…», «Could you clarify that?» kabi birliklar fikrni boshlash, izohlash yoki muloqotda aniqlik kiritish vazifasini bajarishi mumkin.

Biroq tayyor birikmalardan foydalanish nutqning mazmuniy jihatdan mustaqil ekanini oʻz-oʻzidan kafolatlamaydi. Oʻrganuvchi qolipni vaziyatga mos qoʻllashi va undan keyingi mazmunni mustaqil shakllantirishi kerak.

Grammatik xususiyatlar

Spontan nutqda grammatik toʻgʻrilik va tezkorlik oʻrtasida muvozanat saqlash zarur. Soʻzlovchi gapni rejalashtirish davomida zamon, fe’l shakli, artikl, predlog yoki gap tuzilishini tanlaydi. Ikkinchi tilni oʻzlashtirish jarayonida bu tanlovlar ayrim hollarda kechikish, takrorlash yoki oʻzini tuzatish bilan namoyon boʻlishi mumkin.

Masalan:

«She go… she goes to university every day.»

Bu misolda grammatik shaklning qayta koʻrib chiqilishi kuzatiladi. Biroq har bir oʻzini tuzatish grammatik bilim yetishmasligini anglatmaydi; u nutqni nazorat qilish jarayonining ham bir qismi boʻlishi mumkin.

Nutqni baholashda barcha grammatik xatolarni bir xil darajada talqin qilish maqsadga muvofiq emas. Agar xato fikrni tushunishga toʻsqinlik qilmasa, uning kommunikativ ta’siri mazmunni butunlay oʻzgartiradigan xatodan farq qiladi. Shuning uchun grammatik toʻgʻrilik bilan birga ma’noning aniqligi va vazifani bajarish darajasini ham hisobga olish kerak.

Fonetik va prosodik xususiyatlar

Spontan nutqda talaffuz, urgʻu, ritm, intonatsiya va pauzalar fikrning ifodalanishiga ta’sir koʻrsatadi. Pauza nutqni rejalashtirish, kerakli soʻzni izlash yoki keyingi fikrni tashkil etish uchun yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli barcha pauzalarni salbiy belgi sifatida baholash notoʻgʻri boʻladi.

Ingliz tilida urgʻu va intonatsiya axborotning muhim qismini ajratib koʻrsatish, munosabat bildirish yoki savolning kommunikativ maqsadini ifodalashda qatnashadi. Masalan, «You finished the report?» jumlasining intonatsiyasi uning tasdiq kutayotgan savol yoki boshqa pragmatik vazifada qoʻllanishiga ta’sir qilishi mumkin.

Nutq ravonligi ham faqat tezlik bilan oʻlchanmaydi. U nutqning uzluksizligi, pauzalarning taqsimlanishi, ifodaning tushunarliligi va mazmunni yetkazish qobiliyati bilan bogʻliq. Tez gapirish, agar u tushunarsiz talaffuz yoki mantiqiy izchillikning yoʻqolishiga olib kelsa, samarali kommunikatsiya belgisi hisoblanmaydi.

Diskursiv xususiyatlar

Spontan nutqda fikrlar ketma-ketligini saqlash, mavzuni davom ettirish, misol keltirish va xulosaga kelish uchun diskursiv vositalar muhimdir. «First of all», «For example», «However», «As a result» va «To sum up» kabi birliklar nutqning mantiqiy tashkil etilishiga yordam beradi.

Bunday vositalar oʻrganuvchiga faqat gaplar orasidagi bogʻlanishni ifodalash uchun emas, balki fikrni rejalashtirishga koʻmaklashish uchun ham xizmat qilishi mumkin. Shunga qaramay, diskursiv markerlarni koʻp ishlatish har doim yaxshi nutq belgisi emas. Ular mazmuniy munosabatga mos kelishi va ortiqcha takrorlanmasligi lozim.

Spontan nutqning psixolingvistik mexanizmlari

Spontan nutqning psixolingvistik tomoni soʻzlovchining fikrni qanday shakllantirishi, uni til vositalariga aylantirishi va nutq jarayonini qanday nazorat qilishi bilan bogʻliq. Leveltning modeli nutq ishlab chiqarishni bir necha jarayonning oʻzaro aloqasi sifatida talqin qilish imkonini beradi [1].

Birinchi jarayon — konseptual rejalashtirish. Soʻzlovchi nima demoqchi ekanini belgilaydi, axborotning muhim qismlarini ajratadi va kommunikativ maqsadni hisobga oladi. Masalan, talaba oʻz fikrini himoya qilayotganda asosiy da’vo, dalil va misol oʻrtasidagi munosabatni belgilashi kerak.

Ikkinchi jarayon — lingvistik formulatsiya. Fikrni ifodalash uchun mos soʻzlar, grammatik shakllar va gap tuzilmalari tanlanadi. Ikkinchi tilni oʻrganuvchi uchun aynan shu bosqichda leksik birliklarni izlash va grammatik shakllarni tanlash qiyinchilik tugʻdirishi mumkin.

Uchinchi jarayon — artikulyatsiya. Rejalashtirilgan til materiali tovushli nutqqa aylanadi. Bu jarayonda talaffuz, urg‘u, ritm va artikulyatsion harakatlar ishtirok etadi.

To‘rtinchi jihat — monitoring, ya’ni nutqni nazorat qilish. So‘zlovchi ifodasining mazmunan mosligi, grammatik shakli yoki tushunarliligini qayta ko‘rib chiqishi mumkin. O‘zini tuzatish, jumlani qayta boshlash va aniqlashtirish ushbu jarayonning tashqi ko‘rinishlari bo‘lishi mumkin.

Ikkinchi til nutqida bu jarayonlar o‘rganuvchining til resurslari, tajribasi, vazifa turi va vaziyatning murakkabligi bilan bog‘liq. Kormos (2006) ikkinchi tilda nutq ishlab chiqarishni psixolingvistik jarayonlar nuqtayi nazaridan tahlil qilib, tilni o‘zlashtirish va nutqni ishlab chiqarish o‘rtasidagi aloqani yoritadi [2].

Ushbu nazariy qarashlardan kelib chiqadigan metodik xulosa shuki, talabaning spontan nutqini rivojlantirishda bir vaqtning o‘zida juda ko‘p yangi til birliklarini ishlatishni talab qilish har doim ham maqsadga muvofiq emas. Topshiriqning murakkabligi, tayyorgarlik uchun berilgan vaqt va kutiladigan nutq hajmi o‘rganuvchining imkoniyatlariga moslashtirilishi lozim.

Bunda tayyorgarlik vaqtini bosqichma-bosqich kamaytirish, tanish mavzulardan murakkabroq mavzularga o‘tish va fikrni mustaqil rivojlantirishga imkon berish mumkin. Biroq bunday metodik qarorlar alohida guruhlar va o‘rganuvchilar sharoitida sinovdan o‘tkazilishi kerak; mazkur maqolada ularning samaradorligi bo‘yicha empirik da’vo ilgari surilmaydi.

Interaktiv nutqning kommunikativ xususiyatlari

Interaktiv nutqning asosiy xususiyati shundaki, so‘zlovchi o‘z nutqini suhbatdoshning oldingi fikri va ehtimoliy javobiga moslashtiradi. Bunda kommunikativ muvaffaqiyat faqat bir tomonning nutqiy mahoratiga emas, balki ishtirokchilarning o‘zaro muvofiqlashgan faoliyatiga ham bog‘liq.

Navbat almashish

Sacks va hammualliflar (1974) suhbatda navbat almashishning tizimli xususiyatlarini tavsiflaydi [3]. Muloqotda navbatning tugashi, boshqa ishtirokchining javob berishi va suhbatning davom etishi turli belgilar orqali tashkil topadi. Til o‘rganuvchi uchun bu jarayonni o‘zlashtirish fikrni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzish kabi muhim bo‘lishi mumkin.

Masalan, juftlikdagi munozarada talaba suhbatdoshning fikri tugashini kutishi, mos vaqtda javob berishi yoki «Can I add something here?» kabi ifoda bilan so‘zga qo‘shilishi mumkin. Bu kabi vositalar navbatni boshqarishga xizmat qiladi.

Javob qaytarish va suhbatni davom ettirish

Interaktiv nutqda javobning mazmuni bilan birga uning oldingi nutqqa aloqadorligi ham muhim. Savolga bevosita javob berish, sababni tushuntirish, misol keltirish yoki qarshi fikr bildirish muloqotning izchilligini ta’minlaydi.

Masalan:

A: «Do you think online learning is effective?»

B: «It can be effective, especially when students receive regular feedback. However, it depends on the course design.»

B ishtirokchining javobi savolga munosabat bildiradi, asos keltiradi va cheklovini ko‘rsatadi. Shunday qilib, interaktiv kompetensiya faqat qisqa javob berish emas, balki suhbatni mazmunan rivojlantirish qobiliyatini ham qamrab oladi.

Aniqlashtirish va tushunmovchilikni bartaraf etish

Tabiiy muloqotda har bir fikr darhol tushunarli bo‘lavermaydi. Suhbatdosh ma’lumotni qayta so‘rashi, so‘zlovchidan izoh talab qilishi yoki tushunganini tekshirishi mumkin.

Masalan:

«Could you explain what you mean by ’adaptive learning‘?»

«Do you mean that the task changes according to the learner’s level?»

Bunday savollar suhbatning uzilishiga emas, balki ma’noni aniqlashtirishga xizmat qilishi mumkin. Shuning uchun o‘rganuvchiga «Could you repeat that?», «What do you mean by…?», «Let me put it another way» kabi kommunikativ vositalarni o‘rgatish muhim.

Pragmatik moslashuv

Bir xil fikr turli vaziyatlarda turlicha ifodalanishi mumkin. Akademik munozara, do‘stona suhbat va rasmiy intervyuda so‘z tanlovi, murojaat shakli, bevositalik darajasi va izohning hajmi farqlanadi. Kommunikativ kompetensiya so‘zlovchidan vaziyatni hisobga olishni talab qiladi.

Council of Europe (2020) kommunikativ kompetensiyaning lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik jihatlarini alohida tavsiflaydi [4]. Bu tasnif grammatik jihatdan to‘g‘ri ifoda har doim ham vaziyatga mos ifoda bo‘lavermasligini ko‘rsatadi. Shu bois interaktiv nutqni baholashda tilning to‘g‘riligi bilan birga, ifodaning vaziyatga mosligi va suhbat maqsadiga xizmat qilishini ham hisobga olish kerak.

Spontanlik va interaktivlikning o‘zaro munosabati

Spontanlik va interaktivlik o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ular bir xil tushuncha emas. Spontan nutq monolog shaklida ham yuzaga kelishi mumkin. Masalan, talabaning kutilmagan savolga javobi yoki muayyan mavzu bo‘yicha tayyorgarliksiz fikr bildirishi spontan nutq hisoblanadi. Bunda boshqa ishtirokchi bilan uzoq muloqot bo‘lishi shart emas.

Interaktiv nutq esa oldindan rejalashtirilgan vaziyatda ham yuzaga kelishi mumkin. Masalan, talabalar oldindan belgilangan munozara mavzusi bo‘yicha fikr almashishi mumkin, biroq ularning navbatlari, qarshi fikrlari va aniqlashtiruvchi savollari muloqot davomida shakllanadi. Demak, tayyorgarlik mavjudligi interaktivlikni bekor qilmaydi.

Quyidagi jadval ushbu ikki tushunchaning asosiy farqlarini umumlashtiradi.

1-jadval

Spontan va interaktiv nutqning qiyosiy xususiyatlari

Tahlil mezoni	Spontan nutq	Interaktiv nutq
Asosiy e’tibor	Fikrni real vaqt sharoitida shakllantirish	O‘zaro muloqot va ma’noni muvofiqlashtirish
Rejalashtirish	Ko‘pincha cheklangan vaqt ichida	Suhbatdoshning hissasi bilan doimiy yangilanadi
Til birliklarini tanlash	Tezkor leksik-grammatik tanlov	Tanlov suhbat konteksti va javobga moslashtiriladi
Pauza va takrorlar	Fikrni rejalashtirish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin	Javobni kutish, navbat almashish yoki aniqlashtirishga ham xizmat qiladi
O‘zini tuzatish	Nutqning mazmuni yoki shaklini qayta ko‘rib chiqish	O‘z fikrini tuzatish bilan birga suhbatdoshning fikrini aniqlashtirish
Asosiy muvaffaqiyat mezoni	Fikrni tushunarli va izchil ifodalash	Fikrni ifodalash, javob qaytarish va muloqotni davom ettirish
Baholash imkoniyati	Monolog, kutilmagan savolga javob, qisqa bayon	Juftlikdagi suhbat, munozara, intervyu, muammoli vazifa

Manba: Levelt (1989), Sacks va hammualliflar (1974), Council of Europe (2020) asosida muallif tomonidan umumlashtirilgan.

Jadvaldan ko‘rinadiki, spontanlik va interaktivlikning ayrim ko‘rsatkichlari bir-birini to‘ldiradi. Masalan, suhbatda tezkor javob berish uchun spontan nutq ishlab chiqarish zarur, lekin suhbatni muvaffaqiyatli davom ettirish uchun javobning o‘zi yetarli emas. So‘zlovchi suhbatdoshning niyatini tushunishi, javobini vaziyatga moslashtirishi va kerak bo‘lsa aniqlashtiruvchi savol berishi kerak.

Shu nuqtayi nazardan, spontan va interaktiv nutqni o‘qitishda faqat monolog yoki faqat juftlikdagi muloqot bilan cheklanish maqsadga muvofiq emas. Turli vazifalar orqali har ikkala jihatni rivojlantirish va baholash zarur.

Spontan va interaktiv nutqni baholash mezonlari

Spontan va interaktiv nutqning xususiyatlarini amaliy jihatdan o‘rganish uchun baholash mezonlari aniq belgilanishi lozim. Council of Europe (2020) og‘zaki nutqning sifat ko‘rsatkichlari va kommunikativ faoliyat turlarini tavsiflash uchun mezonlar taklif etadi [4]. Mazkur maqola doirasida ushbu nazariy yondashuvlardan kelib chiqib, quyidagi tahliliy mezonlar ajratiladi.

2-jadval

Spontan va interaktiv nutqni tahlil qilish uchun tavsiya etiladigan mezonlar

Mezon	Kuzatiladigan belgilar	Mos topshiriq turi
Ravonlik	Fikrni davom ettirish, pauzalarning mazmuniy o‘rni, ortiqcha uzilishlar	Kutilmagan savolga javob, qisqa monolog
Leksik resurslar	So‘z tanlovi, sinonimlardan foydalanish, tavsifiy ifoda	Muammoni izohlash, rasmni tavsiflash
Grammatik nazorat	Gap tuzilishi, zamon va shakllardan foydalanish	Tajriba yoki voqeani bayon qilish
Fonologik tushunarlilik	Talaffuz, urg‘u, ritm va intonatsiya	Og‘zaki taqdimot, dialog
Diskursiv izchillik	Fikrlarning mantiqiy ketma-ketligi, bog‘lovchi vositalar	Muammoning yechimini asoslash
Navbatni boshqarish	So‘zga kirish, navbatni topshirish, javob vaqtini moslashtirish	Juftlikdagi munozara
O‘zaro ta’sir	Savol berish, javobni rivojlantirish, fikrga munosabat bildirish	Intervyu, guruh muhokamasi

Aniqlashtirish strategiyasi	Qayta so‘rash, qayta ifodalash, tushunishni tekshirish	Axborot almashish vazifasi
Pragmatik moslik	Rasmiylik, murojaat, ifoda maqsadi va vaziyatga moslik	Rolga asoslangan muloqot

Manba: Council of Europe (2020), Bygate (1987), Goh va Burns (2012) asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan tahliliy jadval.

Jadvalda keltirilgan mezonlar ushbu maqola doirasidagi metodik taklif hisoblanadi; ular alohida tajriba orqali validatsiya qilingan baholash shkalasi sifatida taqdim etilmaydi. Amaliy tadqiqotda mezonlarning har biri uchun kuzatiladigan ko‘rsatkichlar, ball berish tartibi va baholovchilar o‘rtasidagi muvofiqlik alohida ishlab chiqilishi kerak.

Baholash jarayonida bitta umumiy ball o‘rganuvchining barcha jihatlarini to‘liq ochib bermasligi mumkin. Masalan, talaba grammatik jihatdan to‘g‘ri gapirishi, ammo suhbatda navbatni egallash yoki savolga mos javob qaytarishda qiynalishi mumkin. Boshqa talaba esa ayrim grammatik xatolarga qaramay, suhbatni samarali davom ettirishi mumkin. Shu sababli alohida mezonlar bo‘yicha tahlil qilish rivojlanish yo‘nalishlarini aniqroq belgilash imkonini beradi.

Ingliz tilini o‘qitish uchun metodik xulosalar

Nazariy tahlil spontan va interaktiv nutqni rivojlantirishda vazifalarning mazmuni, murakkabligi va kommunikativ maqsadini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu maqola doirasida quyidagi metodik yo‘nalishlar taklif etiladi.

Birinchi yo‘nalish — tayyorgarlik darajasini bosqichma-bosqich o‘zgartirish**.** Talabalarga dastlab qisqa tayyorgarlik bilan fikr bildirish, keyin esa tayyorgarlik vaqti cheklangan vazifalarni bajarish imkoniyati berilishi mumkin. Bu yondashuv spontan nutqning real vaqt sharoitidagi xususiyatlarini kuzatishga yordam beradi. Biroq tayyorgarlik vaqtini kamaytirish barcha o‘rganuvchilar uchun bir xil sur’atda amalga oshirilmasligi kerak.

Ikkinchi yo‘nalish — kommunikativ vazifalarni turli shakllarda tashkil etish. Qisqa monolog, juftlikdagi axborot almashish, muammoli vaziyatni muhokama qilish va rolga asoslangan muloqot bir-birini to‘ldiruvchi mashg‘ulotlar sifatida qo‘llanishi mumkin. Har bir vazifa turli nutqiy resurslarni faollashtiradi.

Uchinchi yo‘nalish — kommunikativ strategiyalarni bevosita o‘rgatish. Talabalarga aniqlashtirish, qayta so‘rash, fikrni qayta ifodalash, qarshi fikr bildirish va suhbatni davom ettirish uchun kerakli til vositalari o‘rgatilishi lozim. Bu vositalarni faqat ro‘yxat shaklida yodlatish yetarli emas; ularni mazmunli muloqotda ishlatish imkoniyati ham berilishi kerak.

To‘rtinchi yo‘nalish — fikr-mulohazani vazifaga moslashtirish. Nutq jarayonida har bir xatoni darhol to‘xtatib tuzatish spontanlikni cheklashi mumkin. Boshqa tomondan, xatolarni umuman muhokama qilmaslik ham o‘rganish imkoniyatini kamaytiradi. Shu sababli topshiriqning maqsadiga qarab, ayrim holatlarda muloqotdan keyingi tahlil, boshqa holatlarda esa mazmunni tushunishga to‘sqinlik qiladigan xatolarni qisqa aniqlashtirish maqsadga muvofiq bo‘lishi mumkin.

Beshinchi yo‘nalish — refleksiv tahlilni joriy etish. Talaba o‘z nutqini qayta ko‘rib, qaysi vaziyatlarda fikrni davom ettirish qiyin bo‘lganini, qaysi til vositalari yetishmaganini va qanday kommunikativ strategiyalar yordam berganini aniqlashi mumkin. O‘qituvchi esa ushbu tahlil asosida keyingi mashg‘ulotlarni rejalashtiradi.

Oltinchi yo‘nalish — spontanlik va interaktivlikni alohida kuzatish. Talabaning bir daqiqalik monologdagi ravonligi uning munozarada muvaffaqiyatli qatnashishini to‘liq bashorat qilmaydi. Shuning uchun diagnostik baholashda individual nutq va o‘zaro muloqot vazifalarini birgalikda qo‘llash maqsadga muvofiq.

Ushbu metodik tavsiyalar nazariy tahlildan kelib chiqadi. Ularni samarali metodik tizimga aylantirish uchun real ta’lim muhitida tajriba-sinov o‘tkazish, talabalarning boshlang‘ich va yakuniy natijalarini solishtirish hamda baholash mezonlarini tekshirish talab etiladi.

XULOSALAR

O‘tkazilgan nazariy tahlil spontan va interaktiv inglizcha nutqning o‘zaro bog‘liq, biroq turli xususiyatlarga ega bo‘lgan nutqiy faoliyat o‘lchovlari ekanini ko‘rsatadi.

Birinchidan, spontan nutqni faqat tez gapirish yoki oldindan tayyorlangan matnsiz so‘zlash sifatida tushuntirish yetarli emas. U kommunikativ niyatni shakllantirish, leksik-grammatik vositalarni tanlash, artikulyatsiya va o‘zini nazorat qilish kabi jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Shu sababli spontan nutqni rivojlantirish til birliklarini bilish bilan birga, ulardan real vaqt sharoitida foydalanish imkoniyatlarini ham kengaytirishni talab qiladi.

Ikkinchidan, spontan nutqning lingvistik xususiyatlari leksik tanlov, grammatik shakllanish, fonetik ifoda, prosodik vositalar va diskursiv izchillikda namoyon bo‘ladi. Pauzalar, takrorlar va o‘zini tuzatish holatlari kontekstdan tashqarida faqat salbiy belgi sifatida baholanmasligi kerak, chunki ular nutqni rejalashtirish va monitoring jarayonlari bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Uchinchidan, interaktiv nutqning muvaffaqiyati suhbatdoshning fikrini anglash, navbat almashish, javob qaytarish, aniqlashtirish va kommunikativ vaziyatga moslashish bilan belgilanadi. Shuning uchun interaktiv kompetensiyani faqat grammatik to‘g‘rilik yoki lug‘at boyligi orqali baholash uning muhim jihatlarini chetda qoldirishi mumkin.

To‘rtinchidan, spontanlik va interaktivlik bir-birini to‘ldiradi. Spontan nutq real vaqt sharoitida fikrni shakllantirishga xizmat qilsa, interaktiv nutq ushbu fikrni suhbatdoshning hissasi bilan muvofiqlashtirishni talab qiladi. Til ta’limida ularni alohida tahlil qilish va bir-birini to‘ldiruvchi vazifalar orqali rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, spontan va interaktiv nutqni baholashda ravonlik, leksik resurslar, grammatik nazorat, fonologik tushunarlilik, diskursiv izchillik, navbatni boshqarish, o‘zaro ta’sir va pragmatik moslik kabi mezonlardan foydalanish mumkin. Biroq ushbu mezonlar amaliy tadqiqotda operatsionallashtirilishi, baholash shkalalari ishlab chiqilishi va ishonchliligi tekshirilishi lozim.

Oltinchidan, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining nutq kompetensiyasini rivojlantirishda qisqa spontan bayonlar, juftlikdagi muloqot, muammoli vazifalar, aniqlashtiruvchi savollar, refleksiv tahlil va maqsadga mos qayta aloqani birlashtirish nazariy jihatdan asosli metodik yo‘nalish hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy cheklovi — unda real talabalar nutqi asosida empirik tahlil va tajriba-sinov o‘tkazilmaganidir. Shu sababli keyingi tadqiqotlarda bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining spontan va interaktiv nutq namunalari yig‘ilishi, baholash mezonlari asosida tahlil qilinishi va turli metodik yondashuvlarning natijalari solishtirilishi lozim. Bunday tadqiqotlar nazariy xulosalarni tekshirish hamda spontan va interaktiv nutq kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan metodik tizimni empirik asoslash imkonini beradi.

MUALLIFLAR BAYONOTLARI

Mualliflar hissasi: barcha mualliflar tadqiqot konsepsiyasi, ma’lumotlarni tahlil qilish va maqola matnini tayyorlashda teng hissa qo‘shgan. Manfaatlar to‘qnashuvi: mualliflar manfaatlar to‘qnashuvi yo‘qligini bildiradi. Moliyalashtirish: tadqiqot tashqi moliyaviy yordamsiz amalga oshirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Levelt, W. J. M. (1989). Speaking: From intention to articulation. MIT Press.

2. Kormos, J. (2006). Speech production and second language acquisition. Lawrence Erlbaum Associates.

3. Sacks, H., Schegloff, E. A., & Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. Language, 50(4), 696–735.

4. Council of Europe. (2020). Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment—Companion volume. Council of Europe Publishing.

5. Bygate, M. (1987). Speaking. Oxford University Press.

6. Thornbury, S. (2005). How to teach speaking. Pearson Education.

7. Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics (pp. 269–293). Penguin Books.

8. Goh, C. C. M., & Burns, A. (2012). Teaching speaking: A holistic approach. Cambridge University Press.